

BLJESAK LJUDSKE DOBROTE NA PUTU ZA PREODGAJANJE

Srijeda, 30. svibnja 1945.

Ostatak dana, 26. svibnja, bio je tmuran i kiša je padala cijeli dan, ali je ta subota donijela mnogim zarobljenicima veliku sreću i vratila im volju za životom. Svi smo bili promočeni do kože, a tijekom dana su stalno stizale nove grupe zarobljenika iz istog smjera odakle smo mi stigli sinoć. Nismo mogli razgovarati s pridošlicama jer su pod stražom stvarali nove ograđene četvorine na slobodnom mjestu promočene travnate poljane. Broj je stražara stalno bivao veći, pa su očito pripadali nekoj drugoj jedinici, a time se htjelo spriječiti sličnu provalu ženskog gnjeva od prije nekoliko sati. Unatoč svim tim novim mjerama hrabre su i plemenite Daruvarčanke nastavile dijeliti juhu i kruh sve do mraka.

Stražari su bili vrlo razdražljivi i nemirni jer su mnoge žene našle svoje muževe, sinove ili rođake među zarobljenicima, pa je straža strogo pazila da ne bi koji zarobljenik iskoristio priliku za bijeg. Osim toga, ophodnje su stalno hodale širokim slobodnim prostorom između četvorina pa je bilo vrlo opasno pokušati prijeći iz jedne četvorine u drugu. Pokušali smo naći mjesto na poljani koje je bilo nešto manje promočeno, ali smo se mogli kretati samo unutar četvorine u koji je stigla naša grupa osječkog V.O.-a.

Među sobom smo stvarali grupice da bi ujedinili naša sredstva u ostvarenju zajedničkog cilja: stvoriti suhu podlogu za ležaj i zaštititi se od kiše. Netko je imao šatorsko krilo, pa ga je prostro, a kolege su tijesno polijegali, pokrili se iscijeđenim gunjem i još šatorskim krilom ili voštanim platnom. Tako nas je više ležalo pod jednim gunjem, usko priljubljeni jedan uz drugoga, a tjelesna je toplina polako sušila vlažnu odjeću. Uskoro je isparavanje djelovalo kao da smo u turskoj kupki tog manje-više zatvorenog prostora u kojem se prisno stisnulo 5 do 6 zarobljenika pod jednim šatorskim krilom, te pokrili jednim ili više gunjeva.

Stvarno, nakon izvjesnog vremena su nam se tijela zgrijala pa smo redom svi zaspali da nadoknadimo san dviju neprospavanih noći. Problem bi nastao kad bi se netko u grupi htio okrenuti na drugi bok. Svi su se ostali spavači tada morali okrenuti istodobno na drugu stranu što je jednom od vanjske dvojice spavača u grupi moglo biti od izvjesne koristi. Najneugodnije je bilo onima koji su spavali na jednoj od vanjskih strana reda. Stalno su vodili "borbu" protiv unutarnjih spavača da im ne odvuču gunj ili voštano platno, te ostanu otkriveni. Netko nam je savjetovao da ležimo na desnom boku, jer je to bolje

za srce da ne bude blizu vlažnoga tla. Mislim da bi svaki čovjek učinio sve u sličnim okolnostima kako bi preživio.

Tijekom noći je kiša prestala padati, a nebo se razbistrilo, pa su se pojavile prve zvijezde, a s njima i hladnoća. Srećom sam bio jedan od unutrašnjih spavača u našoj grupi. Kolege u grupi su isto osjetili hladnoću, pa smo se opružili i još više stisnuli jedan uz drugoga ispod vlažnih pokrivača. Noć je protekla mirno, a s nedjeljnim jutrom granulo je sunce koje je svojom toplinom krijepilo promrzla i ukočena tijela. Žene su došle na poljanu netom što se sunce izdiglo nad gradskim kućama iznad poljane gdje smo proveli noć. Naš je četverokut imao tu sreću što je bio najbliži prilazu, pa smo tako dobili među prvima spasonosni doručak. Slasna i topla juha mirisala je neodoljivo! Srkao sam tu vrijednu tekućinu čija se blaga toplina širila cijelim tijelom otkravljajući ga polako kao i krute prste koji su držali porciju. U stvari to je bila dvostruka ugoda ispaćenom tijelu izvana i iznutra.

Pokušao sam u nekoliko riječi moliti ženu, koja je dijelila juhu, da mi treba nešto čime bih omotao stopala. Stražar me je odmah prekinuo upozorivši ženu da je svaki razgovor sa zarobljenicima zabranjen i da će odmah obustaviti raspodjelu hrane. Uspjelo mi je prošaputati da tražim neku tkaninu i očima pokazati na noge. U prvi tren je žena zurila ne razumijevajući, ali kad je skrenula pogledom na moje noge, pojavio joj se u očima užas i samilost nad onim što je vidjela. Brzo se okrenula dok sam se ja morao vratiti prema četverokutu pod pretećim pogledima stražara. U meni se probudila nada da će mi možda netko pomoći od tih milosrdnih žena.

Tijekom prijepodneva upoznavali smo revolucionarnu novinu u primjeni zvučnika iz kojih je vrlo glasno treštalo glas nekog govornika ili je svirala marševa glazba. Nitko nije primijetio da su objesili zvučnike u vrtovima po cijeloj dužini uzvisine nad poljanom sa sada "oživjelim" četverokutima. Neumorno su ponavljali izreke i proklamacije, pa smo ih brzo naučili napamet jer su uvijek završavale pripjevom: "Smrt fašizmu - sloboda narodu!" Između tih izreka orila se glazba i pjesme marševa veličajući partizansku borbu za slobodu pod vodstvom maršala Tita - neustrašivog heroja i nepobjedivog maršala Armije. Njegovo ime stalno se spominjalo kako u svim izrekama tako i u pjesmama. Obavijesti iz razglasa se nije moglo razumjeti zbog silnog treštanje i preglasnog zvuka.

Kada je glazba prestala, a umjesto slogana uslijedile neke obavijesti, nitko ih nije mogao dobro razumjeti. Je li to bio neki govor ili neka zapovijest - nitko oko nas nije znao o čemu je riječ? Potom je nastavljena marševa glazba sve dok netko nije primijetio da više osoba u uniformi silazi padinom od onih kuća iznad vrtova. Među uniformiranima su bili neki u civilnom odijelu, pa su se, stigavši na poljanu i bliže četverokutima, počeli dijeliti u manje grupe po dvatri. Mi smo ustali s izvjesnim iščekivanjem tek kad su se trojica približila našem četverokutu. U međuvremenu smo ipak saznali sadržaj obavijesti koji se proširio kao plamen po suhoj travi od jednog četverokuta do drugoga. Mi

smo već znali što nas čeka kad je ta punovažna grupa oficira stigla do našeg četverokuta.

Obavijesti je bilo obznanjeno da svi časnici moraju istupiti i svrstati se pred četverokutom. Isto to mora učiniti svaki ustaša, ali posebno istupiti i svrstati se na drugoj strani od časnika. Tko to od ustaša ne učini bit će raskrinkan, a potom će mu se suditi kao ratnom zločincu. Znali smo da za nas časnike nema drugoga izbora, jer smo u osječkom V.O.-u činili časničku grupu od samoga početka i držali se zajedno na putu koliko je to bilo moguće. Zato smo odlučili da bez mnogo oklijevanja zajednički svi istupimo, te smo krenuli prema mjestu određenom za časnike. Primijetio sam znatnu zabrinutost i bojazan kod zarobljenika, pa je relativno mali broj njih slijedio naš primjer. Pitao sam se je li to opet neka nova zamka za nas ili će to biti možda kraj svim zlostavljanjima i mučenjima.

Okrenuo sam se Vetu i Dr. Franji da pitam ne bi li bilo sigurnije ostati s većinom zarobljenika, ali je bilo već prekasno. Kasnije smo vidjeli kako se masa preostalih zarobljenika iz četverokuta polako slijeva prema južnom dijelu poljane i tamo se svi zajedno okupljaju. Koliko smo mogli naslutiti iz daljine, masa zarobljenika je ubrzano to činila kao s nekim olakšanjem i možda u nadi da će ih pustiti na slobodu čim se izvrši preispitivanje i neka registracija. Možda su im tako rekli govornici nakon što su izdvojili časnike i ustaše iz njihovih redova. Za sve vrijeme desetodnevnog marša nisam vidio nikoga iz naše bitnice, pa sam svakome mogao poželjeti sreću i brz povratak kućama. Možda se netko od njih nalazi među zarobljenicima koji se skupljaju dalje na poljani u očekivanju slobode? Sudbina nas, izdvojenih časnika, bila je doista neizvjesna! Naša je mala grupa stajala kao izgubljena nakon što smo izgubili zaštitu mase ljudi s kojima smo zajedno hodali i spavali proteklih tjedana. Nedaleko od nas stajalo je nekoliko stražara s uperenim puškama, ali nam nisu prilazili niti što naređivali. Dotle je iz razglasnih zvučnika neumorno treštalo monotoni program glazbene redakcije.

Nakon izvjesnog vremena nam je dosadilo stajati pa smo sjeli na tlo i potiho raspredali o mogućnostima koje nam je predodredio usud. Osjećali smo se neugodno u tako maloj grupi izloženi pogledima stražara mrkih lica i njihovih pušaka neugodno uperenih na nas. Bilo je već prošlo podne kad nam je konačno prišla manja grupa oficira u uniformama i u civilnoj odjeći. Prvo nas je oslovio onaj koji se razlikovao od ostalih oficira JA, pa smo saznali da je on politički komesar tj. jedan od "politkoma" poznatih po zlu glasu koji ih je svuda pratio. U svom je govoru drug komesar prvo naglasio važnost pobjede Naroda Jugoslavije nad fašizmom i okupacijom. Potom nam je oštro predbacio da smo se nedostojno borili na strani njemačkog okupatora i njihovih lakaja - ustaša. Zbog toga smo postali neprijatelji naroda jer smo na taj način pomagali fašistima u njihovim zločinačkim djelima. Svaki će ratni zločinac biti otkriven, a potom će mu se suditi i biti dolično kažnjen - to važi pogotovo za svakoga koji pokuša bilo što prikriti.

U nastavku svoga govora s puno prijetnji, drug je komesar spomenuo potrebu preodgoja bivših domobranskih oficira, kako bi shvatili svoje greške i postali vrijedni služiti Narodima Jugoslavije. Komesar je riječ "PREODGAJANJE" mnogo puta spominjao da nam je postalo jasno, da je njegov glavni zadatak vratiti nas ispravnom načinu života, te lojalnom ponašanju prema novoj jugoslavenskoj vladi pod vodstvom Maršala Tita. Iz komesarova dugog govora mogli smo zaključiti da moramo proći neki tečaj PREODGAJANJA, pa će od nas načiniti ispravne i sposobne oficire koji će smjeti služiti u Narodno-oslobodilačkoj vojsci (NOV). Dobro, mislio je svaki za sebe, što god značilo biti "preodgajan" u ispravnom oficira, neka bude što prije. A kamo nas vodiš na preodgajanje, druže komesaru? Kada ćemo krenuti odavde? Nisi nam to rekao ni ti do sada, a niti itko drugi!

Nakon održanog strogog govora uvažena se grupa uniformiranih udaljila, pa smo opet posjedali, ali ovaj put nešto bliže vrtovima. Naša je grupa bivših domobranskih časnika iz V. O.-a s istoka Hrvatske bila zaista mala, svega dvadesetak osoba od čega ih je bilo najviše iz Osijeka. Nije nam ništa drugo preostalo nego čekati sada na manje vlažnom dijelu poljane podno podnožja uzvisine. Ogledavao sam se okolo ne bih li spazio negdje kakav komad tkanine ili odbačeni gumeni kotač. Ipak, nastao bi za mene problem ako bih htio nešto dokučiti pored stalnog i prodornog promatranja malobrojnih stražara. Što li su pri tome mislili gledajući u nas onako propale i izmoždene koji smo donedavno bili, ništa drugo nego, neki pokvareni i zloglasni neprijateljski oficiri?

Nije bilo kraja našim iznenađenjima tijekom tog nedjeljnog poslijepodneva, 27. svibnja. Onaj civil, koji nas je posjetio s komesarom, se vratio nešto kasnije u pratnji nekoliko novih stražara po nas. Naredio je da ustanemo i uzmemo svoje stvari, a potom smo u pratnji novih stražara pošli stazom, kojom su došli komesari prije podne odvojiti oficire i ustaše od ostalih zarobljenika. Ne rekavši nam kamo idemo slijedili smo stražare stazom po laganom usponu do ruba padine, pa smo došli u sam grad. Prošli smo centrom i stigli pred veliku zgradu u Daruvaru, u kojoj su bili bazeni i uprava toplica. Nismo mogli vjerovati svojim očima, kada su nas uveli kroz glavna vrata u veliko predvorje uprave. Od tamo smo nastavili u neki hodnik na kraju kojega nam je rečeno da se svučemo i ostavimo svoje stvari ležati na podu uza zid. Gdje ću sa satom i vrećicom, pitao sam se sretan da to imam još uza se? Nakon što smo skinuli sve naše prnje i složili ih u hrpice, uputili smo se nagi kroz široka vrata i tako došli u prostranu dvoranu, u kojoj se ljeskala plavičasta voda u velikom bazenu. Mora da smo izgledali veoma privlačno i neodoljivo svakome tko bi nas promatrao u svoj toj prljavštini!

Sloj sivo prljave prašine nataložio se i pokrивao cijelo tijelo, od nožnog palca do glave, možda je bio nešto svjetlije boje oko trbuha. Brada i kosa je bila pokrivena krutom korom zemljane boje od koje je odudaralo i čudno bljeskalo bjelilo očiju i zubi. U prvi čas smo zastali iznenađeni pogledom na bazen s bistrom i toplom vodom. Čudni su i nevjerojatni bili osjećaji, koji su nama

obvladali gledajući na nama svu tu prljavštinu i priliku da se okupamo, te isperemo svu tu prljavštinu s kože i iz kose. Kao neobuzdani đaci brzo smo se spustili u toplu vodu i malo zaplivali bazenom. Potom smo stali, polako i temeljito, trljati prvo kožu skidajući sloj po sloj okorjele prašine pomiješane s pijeskom. Zatim je slijedilo pranje kose i brade, toliko potrebno nakon nekoliko tjedana nepranja kao posljedica ležanja na suhom i blatnjavom tlu. Ne sjećam se više kako je dugo trajao taj rajski užitak! Konačno smo ipak morali izići iz tople vode koja je izgubila svoju djevičansku bistrinu. Posjedali smo na kamene klupe oko bazena te duže vrijeme drijemali pod uticanjem topline ili isparavanja termalne vode daruvarskih toplica.

U stvarnost smo se vratili tek nakon dužeg drijemeža kada su nas pozvali natrag u hodnik i rekli da obučemo svoje stvari. Činilo mi se kao da je netko izvršio površnu pretragu naših prnja, ali nas je stražar uvjeravao da ništa ne manjka. Navodno su samo kontrolirali nemamo li kakvo oružje kod sebe. Kakva je to glupa izlika, pomislih, ali sam s olakšanjem ustanovio da su sat i vrećica tamo gdje sam ih umotao u prljavi obojak. S izvjesnom sam tugom i nelagodnošću počeo oblačiti prljavu i smrdljivo rublje, košulju i hlače što se sve nekako čudno ćutilo na čistoj koži.

Kuda li će nas sada odvesti? Valjda ne opet na vlažnu livadu? Hoćemo li noć opet provesti pod vedrim nebom? Ne! To se zbilja nije dogodilo, jer su nas doveli do natkrivenog spremišta otvorenog na dvjema stranama tj. bez zidova, a pod od utabane zemlje bio je suh. U tom prenoćištu smo si rasprostrli "posteljenu" na prašnjavu podlogu, te vrlo brzo zaspali kao preumorna djeca, te nastavili mirno spavati kroz noć do slijedećeg jutra.

Naše je prenoćište moralo biti blizu neke vojne komande, jer su se stražari često mijenjali u stalnim vremenskim razmacima. Nije nam bilo dopušteno napustiti natkriveno sklonište, osim zbog velike nužde. Ako je stražar bio dobre volje dopustio bi nam pojedinačno otići iza ugla spremišta, gdje smo se mogli olakšati pored oveće hrpe na gnojštu. Sred prijepodneva ušlo je u dvorište nekoliko žena vukući za sobom mala kolica na kojima je bilo nekoliko mljekarskih kanti i po koja vreća. Stražar im je dopustio podijeliti juhu i kruh, ali strogo zabranio svaki razgovor s nama.

Prilazili smo pojedinačno kolicima i primili svaki punu porciju juhe i povelik komad kruha. Među ženama sam prepoznao onu koju sam zamolio nešto čime bih mogao omotati stopala. Kad je na mene došao red napunila mi je porciju juhom i dala mi komad kruha umotan u nešto vuneno. Primio sam ponuđeno i duboko dirnut njenom dobrotom vrlo tiho promućao nekoliko riječi zahvale, te se brzo vratio pod potkrovlje. Hvala Bogu, stražar nije ništa primijetio, pa sam tek u sigurnom skrovištu pogledao što mi je donijela dobra žena. Bio je to par vunениh čarapa, a na stopalima je bila prišivena koža grubim koncem. Bilo mi je odmah jasno da koža neće dugo držati na kamenom kolniku, pa mi je bilo važno što prije naći nešto što bih omotao oko čarapa. Do Osijeka je još dalek put!

Ostatak je ponedjeljka protekao bez daljnjih posjeta, a dan smo proveli pod potkrovljem odmarajući se za daljnji put. U utorak prije podne posjetila nas je druga grupa žena i donijela nam toplu juhu od krumpira i friški kruh koji je bio još topao. Od njih smo doznali da im nije bilo lako donositi nam hranu ovamo i da su im vojnici pričali da ćemo ionako skoro otići odavde. Utorak se otegao u nedogled, a bez posjetitelja nam je već pomalo dosadilo čekanje i iščekivanje vijesti. Zemljani pod nam se činio sve tvrdim, pa je dozlogrdilo i samo izležavanje na njemu. Gdje li je ostao komesar koji nam je toliko mnogo govorio o preodgajanju? Nije rekao ništa o tom kada će početi preodgajanje!

Preodgajanje je postala glavna tema o kojoj smo razmišljali i kombinirali sjedeći u dubokoj sjeni skloništa. Tiho smo raspredali tu temu, pazeći da nas stražar ne primijeti kako razgovaramo. Svi smo bili nervozni i nemirni, jer nitko od nas nije razumio što je komesar zapravo mislio o svrsi našeg preodgajanja i kakav će biti način izvršenja tog naređenja izdanog u komandature. Naši anđeli dobročinitelji s juhom i kruhom nisu došli u srijedu prije podne, ali su nas pozvali da odemo u susjedno dvorište gdje ćemo primiti svoj dnevni obrok. Iz nekog kotla podijelili su nam neku juhu čudnoga mirisa i komad crnog kruha tvrdog kao "cigla". Okus juhe je bio vrlo neugodan kao da je kuhana u kotlu iz kojeg nisu odstranjeni otpaci prije zgotovljene hrane. Žele li nas takvom hranom otrovati ili ne mogu dopustiti da civili hrane zarobljene oficire?

Malo kasnije nakon tog obroka iz vojne kuhinje komandature, došao nam je u posjet komesar. Prvo nam je "pojasnio" da prema ženevskoj konvenciji nije dozvoljeno da civili hrane ratne zarobljenike. Mi ćemo uskoro početi s preodgajanjem, ali nemaju transporta da nas prebace na mjesto. Dalje nam je drug komesar pojasnio kako je vojska kojoj smo mi naređivali, razorila sva transportna sredstva, pa ćemo zato morati nastaviti put pješke. Pomislih, Bože moj, koliko je daleko mjesto preodgajanja i koliko dugo ću još morati hodati bez obuće ovako bosonog? Pronašao sam neku odbačenu vreću, pa sam iz nje izrezao trake koje ću omotati oko stopala da očuvam što duže kožnati potplat na vunanim čarapama.

Kasno poslije podne, u srijedu 30. svibnja, naša se grupa od dvadesetak časnika uputila kroz Daruvar putem prema sjeveru. Kretanje u maloj grupi se sada bitno razlikovalo od onoga prije, u dugoj koloni, a samo šest sprovodnika činilo je našu pratnju. Hodali smo oko jedan sat, a potom smo se smjeli odmarati petnaestak minuta prije nego bismo nastavili cestom. Topla se noć tiho spuštala kada smo još prolazili kroz Končanicu, a potom smo se u Velikim Zdencima nešto duže zaustavili. Prošli smo blizu ribnjaka pored Končanice, pa sam se sjetio djedovih pripovijedanja o vlasnicima ovog ribnjačarstva. Ujak i otac su često pričali o problemima toga ribnjačarstva koje su potpomagali iz našeg velikog ribogojstva kod Našičke Breznice. U Zdencima je stigla smjena sprovodnika, pa smo nastavili prema Grubišnom Polju. Kada smo tijekom noći

stigli do blagih uspona ceste, znao sam da smo stigli do južnih obronaka Bilogore.

Prije samo mjesec dana sam s bitnicom sudjelovao u teškim borbama kod Malog Grđevca niti 5 km zračne linije odavde. Činilo mi se kao da se to dogodilo puno prije, vrlo davno! Toliko toga, strašnoga, mi se dogodilo otada. Sada sam ratni zarobljenik svoga bivšeg neprijatelja pobjednika u ratu. Možda sam pucao po kojem od sprovodnika tijekom te burne noći, s 27. na 28. travnja? Za što sam se zapravo borio? Za svoj život? Za vojnike bitnice ili narod? Koji narod? Koja je moja domovina za koju sam se borio? Ili sam možda slijepo slijedio instinkt o samoodržanju, kao što lovac koristi svoj instinkt i razum protiv nepoznate moći životinje koju lovi?

Kakva je to čudna igra slučaja da prolazim blizu mjesta gdje sam po prvi puta u svom životu osjetio i neposredno upoznao smrtni strah. Tada sam se uspio othrvati strahu, ali sada je bilo mnogo više razloga strahovanju ne znajući što nam predstoji. Kao zarobljenik nemam baš nikakve mogućnosti braniti se ili izbjeći opasnosti koje mi prijete. Ne mogu ništa učiniti za poboljšanje svoga tegobnog stanja... osim hodati. Prema tome, nastavi hodati putem kojim te vode sprovodnici k tvom usudu.

Počelo se daniti kada smo prošli kroz Lončaricu na najvišoj koti ceste prema Virovitici. Stali smo pred osamljenom kućom, a na vratima se pojavi žena, pomalo još snena i iznenađena pojavom i izgledom čudne grupe pred njezinim vrtnim vratima. Straža nam je dopustila da se napijemo vode iz bunara, a dobra žena je usplahireno trčala oko nas nastojeći nam pomoći što je bolje mogla. Zamolio sam ima li nešto čime bih mogao omotati stopala na što je otrčala u kuću. Vratila se noseći par starih, ali čvrstih hlača svoga muža koji se još nije vratio kući. Ženi su suze potekle obrazima, pa je gledajući nas spustila glavu misleći na mrtvog muža ili kakva ga je već sudbina pogodila kao zarobljenika.

Zahvalio sam se dobroj ženi za hlače, pa se vratio na cestu. Putem sam vidio da su hlače previše male za mene pa su možda pripadale njezinom sinu? Hodajući razmišljao sam što bih mogao učiniti iz tih čvrstih hlača, pa sam odlučio tkaninu razrezati u trake koje ću omotati oko vunenih čarapa da što dulje drže. Nastavili smo hodati ustaljenim korakom i s povremenim stankama, pa smo stigli pred željezničku stanicu u Virovitici u rano prijepodne. U neprekidnom hodu od 16 sati, prevalili smo udaljenost od oko 50 kilometara do Virovitice i približili se Osijeku. Kamo ćemo sada krenuti na preodgajanje? Možda prema Osijeku?

* * * * *